

KUR'ÂN-I KERİM'DE "CEHENNEM" KAVRAMI

Gökhan TUNÇ*

Öz

Bu makalede Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen cehennem kavramının ana hatları incelenecektir. Cehennem kavramı İslâm kültür ve medeniyetinde fazlaca içeriğe sahip olsa da genel anlamda kelime yapısı, isimleri, cehennem görevlileri, azap türü ve şekilleri ile sınırlı tutulacaktır. Makalenin yazılış amacı cehennem kavramının genel itibari ile incelenmesi ve yüce yaratıcının insanlara bir uyarı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de tabloladığı cehennem sahnelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Çalışmanın önemine gelince ilahi mesajlardan ibret almayan bir toplumun hem dünyada hem ahirette saadeti yakalayamadığı, dolayısıyla vahye muhatap olan bizlerin henüz tatmadığı cehennem azabından yine onun merhametine sığınarak Allah'a karşı sorumluluk duygusunu geliştirmeyi sağlamaktır. Bu makaleyi, altı başlık olarak ele aldık. Giriş kısmında, cehennem kelimesinin hem Kur'ân'i hem dil açısından ne anlama geldiğini açıkladık. Daha sonra şu başlıkları ele aldık: Cehennem Kavramının Anlamı, Kur'ân'da Geçen Cehennem İsimleri, Cehennemin Anatomisi ve Kapsamı, Cehennem Görevlileri, Cehennem Yiyecek ve İçecekleri, Cehennemdeki Diğer Azap Türleri. Sonuç kısmına gelince cehennem kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği üzere insanları adeta ateşe atılmadan ateşe girme psikolojisi uyandıran uyarıcı ayetlerine karşı takınılması gereken tavır ve sonsuz alem olan ahiret hayatının dünyadaki kazanımlarımız neticesinde sonuçlanacağı ifade edilmiştir. Makalemizde kullanılan araştırma yöntemine gelince nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmamız doküman inceleme desenine göre yürütülmüş ve elde edilen veriler betimsel analize tabii tutulmuştur. Analiz sonucu ortaya çıkan bulgular sonuç kısmında rapor edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Cehennem, Tefsîr, Azap, Ateş.

The Concept of "Hell" in The Qur'an

Abstract

In this article, the main lines of the concept of hell mentioned in the Qur'an will be examined. Although the concept of hell has a lot of content in Islamic culture and civilization, it will be limited to its word structure, names, hell officials, type and forms of torment in general. The purpose of writing the article is to examine the concept of hell in general and to provide a better understanding of the hell scenes that the supreme creator portrayed in the Qur'an as a warning to people. As for the importance of the work, it is to develop a sense of responsibility towards Allah by taking refuge in his mercy from the torment of hell, where a society that does not take lessons from divine messages cannot achieve happiness both in this world and in the hereafter, and therefore we, who are subject to revelation, have not yet tasted. We have discussed this article as six headings. In the introduction, we explained what the word hell means both in terms of the Qur'an and language. Then we covered the following topics: The Meaning of the Concept of Hell, Names of Hell in the Qur'an, Anatomy and Scope of Hell, Hell's Officials, Hell Food and Drinks, Other Types of Torment in Hell. As for the conclusion part, it is stated that the attitude to be taken against the warning verses that awaken the psychology of entering the fire without being thrown into the fire, as the concept of hell is mentioned in the Qur'an, and the eternal life of the hereafter will result as a result of our achievements in the world. As for the research method used in our article, the qualitative research method was preferred. Our study was carried out according to the document analysis pattern and the data obtained were subjected to descriptive analysis. Findings resulting from the analysis are reported in the conclusion section.

Key words: Qur'an, Hell, Commentary, Torment, Fire.

* Öğretmen, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Arap Dili ve Belagati, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, gtunc58@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-8688-6708>

1. Giriş

Vahyin en temel amacı muhataplarını Allah'ın ve Rasulü'nun yoluna davet etmektir. Cehennem kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de bu denli ayrıntılı bir şekilde anlatılmasının en önemli nedeni inkâr eden ve sorumluluklarından kaçan asi kullarına ölümden sonraki hayatta karşılaşacakları cezayı önceden haber verip onları işledikleri ve işleyecekleri günahlardan caydırmaktır. Bu amaçla cehennem sahneleri anlaşılacak şekilde tasvir edilmektedir. Cehennem kavramının geçtiği ayetlerde en çok kullanılan ateş motifi azabın akıllarda daha çok netleşmesini sağlamıştır. Dünyada insanın herhangi bir uzvunun ateşe temas etmesi tahammül edilemezken henüz hiçbir fikrimiz olmayan ahiret hayatındaki cehennem azabı psikolojik olarak korkutucu durmaktadır. Cehennem Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Öyle ki ateşinden dumanına, gölgeliğinden taamina (*yiyecek*) ve şerabına (*içeceği*) azap edecek cehennem görevlilerinden pişmanlıklarına kadar psikolojik durumları gözler önüne serilmiştir.

2. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere birincil kaynaklar ve bunlardan hareketle yapılan çalışmaların incelenmesi ve değerlendirilmesine dayalı doküman incelemesi yoluyla verilerin toplanması gerçekleştirilmiştir. Cehennem kavramını ele alan tüm ayet-i kerimeler betimsel analize tabii tutulmuştur. Bu yöntemi kullanmamızın sebebine gelince Cehennem kavramı ile ilgili somut verileri ortaya koymak, kaç kez kullanıldığı ve hangi kelimelerle ifade edildiğini belirlemektir.

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma doküman tarama/ inceleme deseniyle yürütülmüştür. Araştırma konusu hakkında diğer kişi ya da kurumlar tarafından yazılmış ve hazırlanmış çeşitli yazı, belge, yapım veya kalıntının toplanması ve incelenmesi doküman analizi olarak kabul edilmektedir (Seyidoğlu, 2016).

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmamızın veri kaynağını Kur'ân-ı Kerîm'de "*Cehennem*" Kavramı oluşturmaktadır. Bu kapsamda Cehennem Kavramı ile ilgili tüm kavramlar başta Kur'ân-ı Kerîm, Hadis ve Sünnet bağlamında yazılı kaynaklar ve bunlardan hareketle bugüne kadar bilim dünyasına kazandırılmış akademik makale ve kitaplardan yararlanılmıştır. Çalışmamızda konunun tüm ayrıntılarına ulaşmaya çalışılmış, bunu sağlamak için ayrıntılı bir literatür araştırması gerçekleştirilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Çalışmada incelemeye dayalı tarama yöntemi kullanılarak doküman incelemesi gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan veriler betimsel olarak analiz edilerek mekkî ve medenî olmak üzere cehennem kavramının geçtiği ayetler belirlenmiş ve bu manada kullanılan kavramlar ele alınmıştır. Betimsel analiz verilerin özgün formuna bağlı kalarak doğrudan alıntılarla verilerin betimsel bir yaklaşımla okuyucuya sunulmasıdır.

2.4. Araştırma Etiği

Çalışmadaki bilgiler, akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Bu doğrultuda araştırma konusunda yapılan bütün alıntılarda bilimsel etik ve kurallara uyulmuş; yapılan tüm alıntılar için kaynak gösterilmiştir.

2.5. Bulgular

Ulaşılan veriler analiz edilerek elli biri mekkî, yirmi altısı medenî olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de toplam yetmiş yedi yerde cehennem kelimesinin geçmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Cehennem Kelimesinin Anlamı ve İrdelenmesi

Cehennem kelimesine her ne kadar Kur'ân'ı Kerîm'deki terim anlamıyla aşına olsak da sözlük anlamıyla cehennem kelimesi farklı dillerde birçok manaya gelmiştir. Yine bu manayı ifade eden farklı kelimelerin olduğunu da görüyoruz. Kelime kökeni olarak bir çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Kelime kökünün Arapça olduğunu dile getiren âlimlerin olduğu gibi; Farsça ve İbranice olduğunu dile getiren âlimler de mevcuttur. Arapça "*cihnam*" kelimesinden türeyen bu isim "*derin kuyu*" anlamına gelirken,

hoş olmayan görüntüsünden dolayı "*hayırsız, uğursuz, çirkin*" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Cehennem kelimesinin Arapça, köken itibariyle gayr-u munsarif olduğunu, bu sonuca da müennes ve özel isim olması hasebiyle varmışlardır.¹

Ragıp el-İsfehânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) bu kelimenin aslının Farsça olduğu fakat daha sonradan Arapçalaşmış bir kelime olduğunu ifade etmiştir.² Yine Ömer Faruk Harman³ cehennem kelimesini İbranice "*cihinnam, kihinnam*" kelimesiyle "*derin kuyu*" olarak açıklamıştır.⁴ Yunanca "*ge Hinnom*" yani "*suçluların atıldığı hinnom vadisi*" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.⁵

İstilahî manada cehennem, bu alemde müşriklerin, Allah'ı inkâr edenlerin, asi kulların ve yahut Allah'ın azabını hak eden kişilerin cezalandırılacağı ateşin adıdır.⁶ Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) cehennemi öldükten sonra azabı hak eden insanların kalacağı yer olarak yorumlamıştır. İbn-i Manzûr (ö. 711/1311) ise "*Allah'ın günahkâr kullarına ceza verdiği ateşin adıdır ve bundan yine onun affına sığınırız.*"⁷ diye tanımlamıştır. İbn-i Manzûr ayrıca cehennemi Allah'ın tutuşturduğu ateş olarak yorumlamıştır.⁸

Kur'ânı Kerim'de azâp kelimesi cehennem kavramıyla iç içe kullanılan bir kavramdır. Azâp kelimesinin kökenine baktığımızda "*bir şeyden bir şeyleri temizlemek, arındırmak*" anlamına geldiğini görmekteyiz. Cehennem kavramına bu noktadan baktığımızda "*Allah'ın ahirette cehennem ile kullarını arındıracağı, onlardan günahları temizleyeceği yer*" anlamını çıkarmak ta mümkündür.

Kur'ân-ı Kerim'de cehennem kelimesi 77 kez geçer. Bu ayetlerden 51'i Mekki, 26'sı Medenîdir. Buradaki ayetlerde cehennem kavramı azabı hak edenlerin kalacakları mesken, mekan olarak isimlendirilmiştir. Grekçe'de *geenna*, Latince'de *gehenna* olarak kullanılan kelimenin aslı İbrânîce *ge-Hinnom*'dan (*Hinnom vadisi*) gelmektedir. Nâr, Cehîm, Azap, İkâb, Ateş, Ashâbu's-Şimâl, Hâviye, Hutame, Lezâ, Sa'îr, Sekâr, Harîk, Hamîm, Yahmûm, Semûm, Siccîn, Veyl, Saûd, Akabe, Sürâdik, Darî, Huld, Cehennem Ehli, Ahkâb gibi kelimelerle ifade edilen *جهنم* (*cehennem*) kavramı inkârcıların ve günahkârların ahirette cezalandırılacakları yer olarak ifade ediliyor.⁹

3.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Cehennem Manasında Kullanılan Diğer Kelimeler

Allah'a karşı asî olan kulların günahlarından arınacağı yer anlamına gelen cehennem kelimesinin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber (... *لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ*...) (*Onun yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.*)¹⁰ ayetine binaen cehennemın yedi kapısından oluşan isimleri üzerinde özellikle durulmuştur. Buradaki isimler cehennemın azâp şekli ve niteliklerine göre farklılık

¹ İbn Manzûr, "*Chm*", *Lisânü'l-'Arab Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, ts., 2, s. 404.*

² Râgıp el-İsfehânî, "*Chm*", *Müfredâtü elfâzi'l- Kur'ân*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2011, ss. 209- 210.

³ Ömer Faruk Harman (1950-2021) Bilecik Söğüt doğumlu Kudüs Tarihi, Kur'ân'da Yahudiler başlıklı eserleri olan Marmara ve İstanbul Üniversitesinde görev yapmış bir duayendir.

⁴ Zebidî, "*Chm*", *Tâcu'l-'Arûs*, Beyrût: Dâ'r-u Sâdir, h.1306, c.16, s. 126.

⁵ Ömer Faruk Harman, "*Cehennem*" (*Dinler Tarihi*), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, 1993, c.7, s. 225.

⁷ Cevherî, "*Chm*", *es-Sihâh Tâcü'l-luğa*, Beyrût: Dâru'l- İlmi li'l-Melâyîn, 1979, s. 5.

⁶ Cevherî, "*Chm*", *es-Sihâh Tâcü'l-luğa*, s. 6.

⁸ İbn Manzûr, "*Chm*", c. 2, s. 404.

⁹ Bekir Topaloğlu, "*Cehennem*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, c.7, 1993, s.s. 227-233.

¹⁰15/Hicr/44.

göstermektedir. Cehennemle ilgili tefsirlere baktığımızda cehennemin yedi kapısı olduğu, günahkarlık derecesine göre de cehennemin ilk kapı olduğu, buradaki azabın en hafif ve birinci kapı olduğu belirtilir.¹¹ Bu isimleri şöyle sıralamak mümkündür:

3.1.1. Cehîm (الْجَحِيمُ)

Kur'an-ı Kerim'de toplam yirmi altı¹² ayette geçen¹³ bu kelime, cehennemin isimlerinden biri olup¹⁴ (وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ) "ateşin onları kat kat alevlendirildiği zaman"¹⁵ ayetinde ifade edildiği gibi alevin çok şiddetli olması anlamına gelmektedir. Öyle ki ateşin ve azabın aşırı şiddetinden ötürü cehîm dendiği de dile getirilmektedir.¹⁶ Kur'an'da ahiret hayatındaki azabını açıklamak için cehennem kavramından sonra en sık kullanılan kelimedir. Hz. İbrahim'in atıldığı ateş¹⁷ anlamı dışında cehennem manasında kullanılmıştır. Ömer Nasuhî Bilmen (ö. 1971), cehîmin cehennemin altıncı tabakası olduğunu ifade etmiştir. Rivayetlere bakıldığında ise ikinci sırada olup burada inatçı müşriklerin cezalandırılacağı yer olabileceği dile getirilir.¹⁸

Hakka suresinde yer alan ayette ise: "Onu yakalayıp bağlayın ve sonra onu cehîme atın."¹⁹ Buradaki cehîme kelimesine "en büyük ateş" anlamını veren Fahrettin Râzî (ö. 606/1210), cehennemin bu ismi almasının en büyük sebebinin, cehimin insanlara hükümran olmasıyla açıklamıştır.²⁰

3.1.2. Hâviye (هَٰوِيَّةٌ)

(فَأَمُّهُ هَٰوِيَّةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ نَارٌ حَامِيَّةٌ) "İşte onun anası hâviyedir. Hâviyenin sen ne olduğunu nereden bileceksin? O, kızgın ateştir."

Nefsin kötü şeylere meyletmesi, yukarıdan aşağı bir çukura düşmek, uçurum, derin bir kuyu anlamlarına gelen (هـ - و - ي) kelimesi Elif- lam takısı olmadığı halde marife (*belirli*) kabul edilen bir isimdir. Aynı zamanda "haviye" yüksek bir yerden derin bir çukura yuvarlanmak anlamına gelen (هوي) kelimesinden türemiş bir kelimedir.²¹ Haviye, Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde geçmektedir.²² Hadiste cehennemin adı olarak zikredilirken²³ İslâmî literatürde ise cehennemin tabakalarından birisi olarak kabul edilir. Eğer hâviye sözcüğü derin çukur manasında kullanılırsa, anlamı, "tepesi üstü ateşe düşecektir" biçiminde olmaktadır veya ateşe düşen kimse yüksek bir yerden düşeceği için ateş derin bir

¹¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c.5, s. 50.

¹² 2/Bakara/119, 5/Mâide/10, 86, 9/Tevbe/113, 22/Hac/51, 26/Şu'arâ/91, 37/Saffât/23, 55, 64, 68, 97, 163, 40/Ğâfir/7, 44/Duhân/47, 56, 52/Tûr/17, 56/Vâkıa/94, 57/Hadid/19, 69/Hâkka/31, 79/Nâzi'ât/36, 39, 81/Tekvîr/12, 82/İnfitâr/14, 83/Mutaffifin/16, 102/Tekâsur/6, 73/Müzzemmil/12.

¹³ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, s. 201.

¹⁴ İbn Manzûr, "Chm", c.2, s.189.

¹⁵ 81/Tekvîr/12.

¹⁶ İsfehânî, "Chm", s.187.

¹⁷ 37/Saffât/97.

¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, ts., c. 7, s. 3827.

¹⁹ 69/Hâkka/30-31.

²⁰ Razi, *Mefâti'h 'ul- Gayb*, c. 30, s.101.

²¹ İsfehânî, "Hvy", s. 849; İbn Manzûr, "Hvy", c.15, s. 169.

²² 101/Karia/9-11.

²³ Nesâî, "Cenâiz", s. 9.

çukur olarak kabul edilebilir.²⁴ Üç ayeti genel olarak değerlendirdiğimizde ise hâviye, hararetli ve derin ateş olarak tanımlanabilir.

3.1.3. Hutame (الْحَطْمَةُ)

(وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَطْمَةُ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ...) (Hutame'nin ne olduğunu sen ne bileceksin? O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir...)²⁵

Hutame kelimesi Kur'ânda beş yerde geçmektedir.²⁶ Kırmak, paramparça etmek, un ufak olmak, çer çöp anlamına gelen "ختم" kökünden türeyen bu kelime mübalağa kalıbı olan "فُعَالٌ" sıfatı ile; çok şiddetli bir azâp, içine atılan her şeyi kırıp geçiren, parçalayan, çerçöp haline getiren cehennemın özel bir tabakasından bahseder.

Bu ayetin tefsirine baktığımızda kelime anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Ayette yer alan "hutame" tanımı sözlük anlamı ile paralellik taşımaktadır. Sureye genel itibariyle bakıldığında insanları kırıp döken, aşağılayan, arkalarından konuşan ve yüzlerine karşı da kırıcı olan insanlar eleştirilmiştir. Ayeti belâgat yönünden incelediğimizde surenin başlığıyla aynı kalıptadır. Yüce Allah (c.c.) buna binaen (hutame) kavramında insanları kırıp geçiren, her şeyi eritip yok eden bir ateşin varlığından bahsederek bu insanlara kinayeli bir üslup kullanmıştır.

Yine bir diğer açıdan bakıldığında hümeze ve lümeze gıybet ehli; ölü eti yiyen grup olarak nitelendirirken, hutame de ise insanın derisini yok eden yiyip bitiren anlamı vardır. Bu da Kur'ân'ın icazî yönünü bir sefer daha öne çıkarmaktadır. Bir diğer benzerlikte ise hümeze ve lümezedeki insanların gıybetini yapmak suretiyle ölü etlerini yemekten bahsederken, hutamede de ateşin eti ve deriyi yiyip bitirmesi vardır.²⁷

3.1.4. Lezâ (لظي)

(كَلَّا إِنَّهَا لَأَطْي - نَرَاةٌ لِّلشَّوَى...) (Hayır! Şüphesiz ki o (cehennem), derileri kavurup soyan alevli bir ateştir.)²⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de, Meâric suresi 15. ayette geçen bu kelime, "لظي" fiilinden müştak olan "لَطْيٌ" kelimesinin sözlük anlamı; alevli ateş, çok şiddetli bir ateş,²⁹ öz ateş³⁰ olan bu isim, gayr-u munsarif ve nekradır. Cehennemın ikinci tabakası olduğunu dile getiren âlimler³¹ olduğu gibi, lezânın cehennemın bir ismi olduğunu söyleyen müfessirler³² de olmuştur.

Bu ateş öyle şiddetli bir ateştir ki insan vücudunu soyar, deriyi kemikten ayırır. İnsanlar bu ateşten kurtulmak için anne, baba, evlat; mal mülk, ellerinde ne varsa feda ederler. Lakin bu ateşten kurtuluş mümkün değildir.³³

²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, s. 70.

²⁵ 104/Hümeze/5,6,7.

²⁶ *ez-Zümer*, 21; *el-Vâkıa*, 65; *el-Hadîd*, 20; *Hümeze*, 4,5.

²⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c.9, s. 119.

²⁸ 70/Mearic/15,16.

²⁹ İbn Manzûr, "Lzy", c. 12, s. 286.

³⁰ İsfehânî, "Lzy", s. 740.

³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, c. 18, s. 186.

³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 14, s. 93; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.30, s.113; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 1998, s. 562; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. 9, s. 86.

³³ 70/Meâric/10-14.

3.1.5. Se'îr (سَعِير)

Kur'ân-ı Kerîm'de fiil kullanımı dahil olmak üzere³⁴ toplam on yedi ayette³⁵ geçen "se'îr" kelimesi, "se'r"(سعر) kökünden sıfat bir isimdir. Sözlükte ateşin tutuşması, harlanması, alevlenmesi³⁶ manasında olan bu kelime ateşi karıştırıp alevlendirmek, ateşin yayılımını artırmak, açlığı ve susuzluğu artırmak ve delirmek olarak da kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamı ile se'îr, "Hiç şüphe yoktur ki Allah nankörlere lanet etmiş ve onlara hararetili alevlerden oluşan bir ateş hazırlamıştır" ayetinde olduğu gibi Allah'ın hararetlendirdiği, alevi bol bir ateş anlamında da geçmektedir.

Kur'ân'da 16 kez geçen se'îr kelimesinin 8'i nekra olarak geçer. Genelde cehennemin özel isimlerinden biri olduğu söylenen³⁷ se'îr, bazı ayetlerde ise "عَذَابُ السَّعِيرِ" ifadesi geçmesiyle cehennemin azap mahallerinden biri olduğu da söylenilebilir.

3.1.6. Sekar (سَقَرَ)

Kur'ân-ı Kerîm'de toplamda dört yerde³⁸ geçen ve سَقَرَ fiilinden türeyen bir isimdir. Sözlükte güneş yakması, şiddetli azap manalarını içeren kelime, gayr-u munsarıftır. Yer aldığı ayetlerde cehennem yerine özel bir isim olarak kullanıldığı için cehennemin isimlerinden kabul edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamı ile "sekar" her şeyi yakıp yok eden, yok olduktan sonra azap edilmek üzere tekrar yenilenen deri, kemik; devamlı ateş³⁹ anlamında kullanılmıştır.

(سَأْصَلِيهِ سَقَرَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرًا لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ لَوْ آهَةٌ لِلْبَشَرِ) (Ben o kişiyi sekara (cehenneme) sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz; insanları yakıp kavurur.)⁴⁰

Ayetlerde geçtiği üzere inkârcı bir tutum sergileyenlere Allah'ın müstahak kıldığı bu azap ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Cehennemin bu özel azap mahallinde on dokuz görevli meleğin olduğunu, azap edilecek kullara karşı Allah'ın emirlerine hazır vaziyette olduklarından bahsedilmiştir.

3.1.7. Nâr (نَار)

Sözlükte ve terim anlamıyla "نار" kelimesi ateş anlamında kullanılır. "نار" kelimesi Kur'ân'da toplam yüz kırk beş yerde⁴¹ geçmekte ve yüz on sekizinde cehennem ateşi olarak kullanılmaktadır. "Hata ve günahları yüzünden suda boğuldular ve cehenneme atıldılar. Kendileri için bir yardımcı da bulamadılar."⁴² ayetinde bahsedilirken "nâr" kelimesi cehennem anlamında kullanılmıştır. Nâr (ateş)

³⁴ 81/Tekvîr/12.

³⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 430, 4/Nisâ/55, 17/İsrâ/97, 22/Hac/24, 25/Furkân/11, 31/Lokmân/21, 33/Ahzâb/64, 78/Sebe/2, 35/Fâtır/6, 42/Şûrâ/7, 48/Feth/13, 67/Mülk/5, 10, 11, 76/İnsân/4, 84/İnşikâk/82.

³⁶ İbn Manzûr, "S'ar", c. 6, s. 266.

³⁷ Bekir Topaloğlu, "Cehennem" Tdv İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, c.7, s.756.

³⁸ 54/Kamer/48, 74/Müddesir/42.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.13, s.144; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, c.17, s. 95, c. 19, s. 51; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 8, s. 164.

⁴⁰ 74/Müddesir/26,27,28,29.

⁴¹ 2/Bakara/24, 39, 80, 81, 126, 167, 174, 175, 201, 217, 221, 257, 266, 275, 3/Âl-i İmrân/10, 16, 24, 103, 116, 131, 151, 183, 185, 191; 4/Nisâ/145, 5/Mâide/29, 37, 72; 6/En'âm/27, 128; 7/A'râf/12, 36, 38, 44, 47, 50; 8/Enfâl/14; 9/Tevbe/17, 35, 63, 68, 81, 109, 10/Yûnus/8, 11/Hûd/16, 17, 98, 106, 113, 13/Ra'd/5, 17, 35, 14/İbrahim/30, 50, 15/Hicr/27; 16/Nahl/62, 18/Kehf/53; 20/Tâhâ/10, 21/Enbiyâ/39, 69, 22/Hac/19, 72.

⁴² 71/Nuh/25.

çeşitli dinlerde kutsallaştırılan, manevi temizlenme veya ceza unsuru olarak kabul edilen ve sembolik anlatımlar için kullanılan bir kavramdır.

Ayrıca نَارُ اللَّهِ (Nârullah) Allah'ın ateşi “azâbü cehennem, nârü cehennem” olarak ifade edilir. Allah’u teala Hümeze Suresi altıncı ayette نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَّةُ (Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir) buyuruyor. Meşhur mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı⁴³ bir beytinde şöyle diyor:⁴⁴

Cennet ve cehennem şimdi de vardır; ehliyle ebedîdirler.	Ve cennetle cehennem şimdi var ehliyle bâkîdir
Cehennem yedi kattır. Allah'ın ateşi onda, cehennemlikleri ebediyen yakar.	Cehennem yedidir ehlin yakar dâim o <u>Nârullah</u>

Şairin beytinde de görüleceği üzere Nârullah terkibi Allah'ın ateşi olarak tasavvur edilmiştir.

4. Cehennemin Anatomisi ve Kapsamı

Cehennemin fiziki yapısı, koşulları, kapsamı hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette bilgi verilmektedir. Örneğin:

(يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتَ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَرِيدٍ) “Biz o gün cehenneme “doldun mu” deriz de o bize “daha var mı?” der.”⁴⁵ ayetinde görüldüğü üzere cehennemin sınırının bulunmadığı dile getirilmiştir.

(وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ) “Biz isteseydik her insanı hidayete ulaştırırdık. Fakat benim “İnsanların ve cinlerin azgın olanlarıyla cehennemi mutlaka dolduracağım.” sözüm mutlaka vuku bulacaktır.”⁴⁶

Fahrettin Razî (ö. 606/1210) cehennemin bir önceki ayetteki “daha var mı?” sözü ile henüz dolmadığını fakat Allah'ın vaadi üzere dolacağına bu sure ile işaret etmektedir.⁴⁷

Cehennemle konuşulması ve cehennemin de cevap vermesi mecazi bir kullanım olabilir. Nitekim Beydavî (ö. 685/1286) bu ayetle ilgili “Cehennem ile konuşulmasını insan düşüncesine somutluk kazandırmak ve azgınlığa düşüldüğünde insanın başına gelecekleri tasvir etmek içindir” yorumunu yapmıştır.⁴⁸ Bu sebeptendir ki 16. yüzyıldan itibaren cennet ve cehennem kavramları resim sanatına yansıtılmıştır. Yazıcıoğlu Mehmet eserlerinde mahşer, cennet, cehennem tasvirlerini resmetmiştir.⁴⁹ Cehennemin konuşmasının mecazi olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun hakiki manada konuştuğunu söyleyenler de olmuştur. Alusî (ö. 1270/1854), ahiretin dünyaya kıyasla bilinemeyeceği ve bundan dolayı bu ayetleri mecazi olarak kabul edilemeyeceğini söylemiştir.⁵⁰ Yine bir diğer müfessir İsmail hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), “Cehennem, nasıl ki insanların uzvu o gün konuşur dile gelir, tıpkı uzuvlar gibi dile gelecektir ve bu Allah için elbette mümkündür”⁵¹ yorumunda bulunmuştur.

⁴³ Erzurumlu İbrahim Hakkı Türk mutasavvıf, sosyolog ve âlimdir. Marifetname'nin yazarıdır.

⁴⁴ İsmail Çetin, *Ehli Sünnetin Nazarı İtikadın Ölçüsüdür*, Dilara Yayınları, Isparta, 2009, s. 623.

⁴⁵ 50/Kâf/30.

⁴⁶ 32/Secde/13.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 27, s. 150.

⁴⁸ Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevîl*, Beyrût: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2003, c. 2, s. 424.

⁴⁹ Mürüvvet Harman, “Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Yer Alan Cennet ve Cehennem Tasvirleri”, *Mukaddime Dergisi* 5, 2014, s.s. 98- 109.

⁵⁰ Âlûsî, *Ruhu'l-Me'âni fi Tefsîri'l-Kurâni'lazîm*, Beyrût, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2001, c. 13, s.s. 337, 338.

⁵¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, İstanbul, Cümle Yayınevi, ts., c. 9, s.s. 126, 127.

Bunlardan ziyade diğer müfessirler, cehennemin “*daha var mı?*” sorusunu nefyi ve hükmü takrir olarak geçtiğini söylemektedir. Yani bilinen bir durumu tasdik manasında “*daha var mı?*” demek, “*Artık tamamen doldum, senin hak sözün yerine geldi, bir iğne dahi alamayacak hale geldim*” demektir.

Cehennemin fiziki yapısıyla ilgili bir diğer ayet-i kerime ise cehennem kapılarıdır. Bu kapılar şu ayetlerde belirtilmektedir:

(لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ) “*Cehennemin yedi kapısı bulunmaktadır ve bu her kapı oraya girmeye müstahak olan bir grup için ayrılmıştır.*”⁵² Suyutî (ö. 911/1505), bu kapıların cehennemin isimleri olarak geçen kelimelerin karşılığı olabileceğine dair A’meş ve İbn Abbas’tan nakillerde bulunmuştur.⁵³

(إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا) “*Şüphesiz ki münafıklar cehennemin en alt katında olacaklardır ve onlara kesinlikle bir yardımcı bulamazsın*”⁵⁴ ayetinde münafıkların en alt tabakada olduğunu bildirmesiyle, kapıların üst üste olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ve yahut cehennemin yedi kısma ayrıldığı ve her birinin ayrı kapısı olduğu şeklinde yorum yapan müfessirler⁵⁵ de bulunmaktadır. Neseî (ö. 710/1310) ise, “*Cehennemin kapılarından kastın tabakaları, dereceleri ve suçluların konaklayacak yerleridir ki bunların en üst tabakası tevhit inancına sahip olanlar kişilerdir.*” yorumunu yapmaktadır.⁵⁶ Bunların yanı sıra cehenneme girecek kişi sayısının çok olmasından ötürü kapıların fazla olduğu veya yedi organının (göz, kulak, dil, el, ayak, ağız, ferc) söyleyen müfessirler de bulunmaktadır.⁵⁷

Cehennemin kapılarını yukarıda bahsi geçen isimlerden olduğunu düşünen müfessirler çoğunlukta olmakla birlikte, (نار) yani ateş kelimesinin bu tür kullanımları kapsadığı da görülmektedir. “*جُزْءٌ مَّقْسُومٌ*” kavramı cehennemin çeşitli kısımlarının olduğunu destekleyen diğer bir ifade iken; günah düzeyinin çeşitli olmasının, ceza boyutunda farklılık oluşturacağını söylemek de aklen mümkündür.

Kuşeyrî (ö. 465/1072), “*Küfr farklı dinlerden ibarettir ve bunlar değişik zümreler şeklinde cehennem azabında birleşeceklerdir. Cehennemin her bir çukuruna ayrılmış bir kavim bulunmaktadır*” yorumunu yapmıştır.⁵⁸

Fakat ayette geçen malumatlar dışında cehennemin kapısı veya kısımları ile ilgili çok fazla bilgi sahibi olmadığımız ve hakiki bilginin sadece Allah katında olduğu aşıkardır. Doğrusunu Allah bilir.

Cehennemin fiziki tasvirleri ile ilgili cehennem kuyusu olarak da bilinen “*غِي*” gayya ifadesinden de bahsetmek gerekir.

(فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا) “*Bunlardan sonra namazı ziyan eden, şehvetinin ve dünyevî tutkularının peşinden koşan bir nesil geldi. Onlar bu hareketleri dolayısıyla büyük bir cehennem çukuru (gayya) ile azaba çarptırılacaklardır.*”⁵⁹

⁵² 15/Hicr/44.

⁵³ *Mübbemâti'l Kur'ân*: Kur'ân-ı Kerim'de mahiyeti ve muhtevası kapalı olan lafızların açıklanmasını amaçlayan telif türüdür.

⁵⁴ 4/Nisâ/145.

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 19, s.151; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10, s. 30; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c.5, s. 50.

⁵⁶ Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiki't-Te'vil*, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, c.1, s.665.

⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c.5, s. 50.

⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, c. 2, s. 139.

⁵⁹ 19/Meryem/59.

Ayette şehevî duygularına esir düşenlerin ve Allah'ın yasaklarına uymayanların müstahak olacağı bir cezadan bahsedilmekle beraber gayya kelimesi meşhur olan bir cehennem kuyusu manasında da kullanılmaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1143), 'gayy'ın "azgınlığın karşılığı" olduğunu aktarmaktadır.⁶⁰ Bahsi geçen cehennem kuyusu deyimini Türkçe'de de yerleştiğini vurgulayan Elmalılı, bunun cehennemin bütün derelerinin kendisinden Allah'a sığındığı bir vadi olduğunu eklemektedir.⁶¹

Cehennemin fiziki koşullarından birisi de dağ veya yokuş olarak bahsedilen "سعود Sa'ûd kavramıdır. (سَأُرْهِفُهُ صَعُودًا) "Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım."⁶² "Sa'ûd" kavramı hadislerden rivayetle "ateşten oluşan bir dağ"⁶³ olarak geçtiği gibi insanın takat getiremeyeceği şekilde çok çetin bir azaba benzetildiğini söyleyen müfessirler de⁶⁴ bulunmaktadır. Nitekim ayetin öncesinde bahsi geçen kişinin ayetten etkilenecek uzun ve derin tefekkür ettiği ama bir o kadar da inat ettiği ifade edilmektedir.

5. Cehennem Görevlileri

(...عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ) "...O ateşin başında, son derece katı, Allah'ın emirlerini harfiyen yerine getiren ve emirlere karşı gelmeyen melekler bulunur."⁶⁵ Bu ayette meleklerin katılığı ve çetinliği cehennem ehline karşıdır.⁶⁶ Sâbûnî (ö. 580/1184) ise cehennem meleklerinin azaptan yaratıldığını ve cehennem ehlinde merhamet isteyenlere acımadığını, cehennem ehline azap çektirmeyi sevdiğini dile getirmiştir.⁶⁷

(وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِنَفْسِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كَانُونَ) (Cehennem ehli:) "Ey Mâlik! Rabbin bizim hakkımızda ölüm hükmünü versin!" diye seslenmiş, o da "Şüphesiz ki siz böyle kalacaksınız!" demiştir.⁶⁸

Yukarıdaki ayette cehennem ehli ve cehennem görevlilerinin birbiriyle konuşmaları zikredilmiştir. Cehennemde günahkâr ve inkâr eden asi kulların cehennem görevlileri tarafından azap edildiği, cehennem ehlinin cehennem görevlilerinden yardım istediği, cehennem görevlilerinin de bu isteklerine olumsuz cevap verdiği anlaşılmaktadır. Cehennem ehlinde gerçek anlamda yardım istedikleri ya da bunun mümkün olmayacağını bildikleri halde temenni ettiklerinden dolayı nida etmeleri konusu net olmamakla beraber, çaresizlikten dolayı bu şekilde seslenmeleri mümkündür. Çok uzun bir süre aynı durumda kalan cehennem ehlinin azabın şiddetli etkisinden dolayı yok edilmeyi temenni etmeleri elbette normaldir.

Cehennem görevlilerine Allah'a karşı isyan ve inkâr eden kulları cehenneme zorla attıkları için onlara zebanî⁶⁹ denmektedir.

Cehennem görevlilerinin varlığının yanı sıra "عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ" (Orada on dokuz bekçi vardır.)⁷⁰ ayeti cehennem görevlilerinin kemiyeti hakkında bilgi sunmaktadır. Kurtubî, sayının cehennem görevlilerinin tamamını kapsayacağı gibi sorumlu meleklerin olabileceğinden de bahsetmiştir.⁷¹ İbni

⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, c.3, s. 24.

⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5: s. 231.

⁶² 74/Müddessir/17.

⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8: s.162.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.30: s.178; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c.19: s. 49.

⁶⁵ 66/Tahrîm/6.

⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.7: s.426.

⁶⁷ Muhammed Alî Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001, c. 3: 386.

⁶⁸ 43/Zuhruf/77.

⁶⁹ İbn Manzûr, "Chm", c. 6: s.16.

⁷⁰ 74/Müddessir/30.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c.19: s.s. 52, 53.

Kesir (ö. 774/1373) bahsi geçen on dokuz sayısının cehennem görevlileri olan zebanilerin lideri olduğu ve yaratılış gereği, iri ve katı ahlaklı olduklarını dile getirmiştir.⁷² Razi on dokuz sayısını değerlendirirken bu sayının on ikisi hayvani kuvvetler yedisi ise tabii kuvvetler olduğunu ileri sürmüştür.⁷³ Elmalılı ise konuya itikadi yaklaşmış ve bu sayının akılla bilinebilecek bir konu olmadığını, imanî bir konu olduğunu ve ayetin sibakında zebanilerin kemiyetinin kafirler için bir fitne olduğunu hatırlatmıştır.⁷⁴

6. Cehennem Yiyecek ve İçecekleri

Cehennem azabının temel ögesi ateş olmakla beraber burada yiyecek ve içecek cinsinden azaplar da bulunmaktadır. Genel itibariyle cehennem azığı dendiğinde akla zakkum gelse de mâu/mühl,⁷⁵ hamîm,⁷⁶ ‘ayn/âniye,⁷⁷ şerâb/şürb,⁷⁸ nühâs,⁷⁹ şevb,⁸⁰ katrân,⁸¹ sadîd,⁸² gassâk,⁸³ gıslîn,⁸⁴ kelimeleri cehennem yiyecekleri ve içecekleri içinde yer alır.

(أَذْلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الرَّقُومِ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَبِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ) “Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? Şüphesiz onu zâlimler için bir imtihan aracı kıldık. O, cehennem dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır. Cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını dolduracaklardır. Sonra onlar için bunun üstüne bir de kaynar sudan karışık bir içecek vardır.”⁸⁵

Birçok ayette adı geçen zakkum kelimesi cehennem yiyeceklerinden biri olarak bilinmektedir. Zakkum kavramıyla ilgili yapılan yorumların çoğunluğu nass değil, rivayet kaynaklıdır. Zakkumun bir ağaç çeşidi olduğu müfessirlerin yoğunlaştığı konulardan biridir. Taberî zakkumla ilgili, “*cehennem dibinde kökleri olan ve dünyadayken Rabbine nankörlük eden kulların yemeği*” olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶ Fahrettin Râzî’ye göre ise zakkum “*Cehennem dibinde tomurcuklanan ve dalları cehennem derekelerine doğru yükselen bir yiyecektir*” yorumunu yapmıştır.⁸⁷ Konu ile ilgili Elmalılı ise zakkumun Mekke’de biten minik yapraklı, acı ve kötü kokan bir ağacın adı olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸ Mâverdî (ö. 450/1058), Vâkıa Suresi’ndeki⁸⁹ sıralamaya göre cehennemliklerin zakkum

⁷² İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Beyrût: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 2015, c. 6: s. 315.

⁷³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. 30: s. 179.

⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 8: s. 164.

⁷⁵ 18/Kehf/29, 70/Meâric/8.

⁷⁶ 6/En’âm/70, 10/Yûnus/4, 22/Hac/10,19, 37/Saffât/67, 38/Sâd/57, 40/Gafir/72, 44/Duhân/46,48, 47/Muhammed/15, 55/Rahmân/44, 56/Vâkıa/42-44, 54, 93.

⁷⁷ 44/Duhân/45, 55/Rahmân, 44.

⁷⁸ 6/En’âm/70, 10/Yûnus/4, 18/Kehf/29.

⁷⁹ 55/Rahmân/35.

⁸⁰ 37/Saffât/67.

⁸¹ 14/İbrâhîm/50, 18/Kehf/96, 55/Rahmân/44.

⁸² 14/İbrâhîm/16, 18/Kehf/29.

⁸³ 38/Sâd/57, 78/Nebe’/24.

⁸⁴ 69/Hâkka/36.

⁸⁵ 37/Saffât/62-67.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 25: 130.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. 26: s.123.

⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 6: s. 206.

⁸⁹ 56/Vâkıa/51-56.

ağacından yedikten sonra kaynar suya duydukları isteği tıpkı susayan bir devenin suya saldırıp içmesine benzetmiştir.⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de zakkum ağacının dışında “*dâri*” adında doyuruculuğu ve açlığı yok edici özelliği olmayan bir yiyecekte bahsedilmektedir. İbn Kesîr eserinde bu ağaçtan daha kötü ve daha iğrenç görünümlü bir ağaç bulunmadığını ifade etmektedir.⁹¹ Taberî, zakkum ağacı tomurcuklarının kötü görüntüsünden dolayı şeytanların başlarına benzetildiğini,⁹² Mâverdi ise insanların zihninde şeytanın fiziki yapısının çirkin olduğu ve buna teşbih yapıldığını ifade etmektedir.⁹³ Mevdûdî bu durumu bir benzetme yaparak şöyle açıklar: “*Nasıl ki güzel bir kız periye, çirkin bir kadın ise cadıya benzetiliyorsa, nurânî yüz meleğe, çirkin huylu ise şeytana benzetilir.*”⁹⁴

Cehennemin meşrubatına gelince onun içeriğini kaynar su ve irin oluşturmaktadır. Bahsedilen kaynar su zakkum ile birlikte cehennem ehline sunulacaktır. Kaynar suyun derecesi Muhammed Suresi'nde⁹⁵ bahsedildiği üzere bağırsakları paramparça eden bir şekilde tezahür etmektedir.

(مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسَبِّغُهُ...) “*Onun devamında cehennem vardır ve irinli sudan içirilecektir ve onu yudumlamaya çalışacak fakat boğazından geçiremeyecektir...*”⁹⁶ ayeti kaynar suyun dışında bir de irinli suyun cehennemliklerin içeceği olduğuna delalet eder. Taberî “*sadîd*” kavramının kustumuk ve kan türünde bir içecek olduğunu söylemiştir.⁹⁷ İbn Kesîr'in Mücahid ve İkrime'nin rivayetiyle ayette bahsi geçen “*sadîd*” kelimesini irin ve kandan; Katade (ö. 54/674) ise cehenneme atılan kişinin kendi eti ve derisinden akan bir şey olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸

Cehennem ehlinin bir diğer içeceği ise (*ğassâk*)'tır. (إِلَّا حَبِيمًا وَعَسَاقًا) (*Yalnızca kaynar su ve irin tadacaklar.*)⁹⁹ Müfessirlerin çoğunluğu “*ğassâk*” kelimesinin “*hamîm* 'in” zıddı olarak geldiğini, onun son derece soğuk bir içecek olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁰⁰ Elmalılı'ya göre “*hamim*” çok kaynar su demektir ve¹⁰¹ bu suyun harareti bağırsakları parçalar niteliktedir.¹⁰² Hamîm kelimesinin kök manası incelendiğinde onun; sıcaklığın şiddetiyle terleteceği, hatta organların her birini eriterek sıvı hale getireceği anlaşılmaktadır. Seyit Kutub, bu ayetle ilgili olarak, yanan günahkarların vücutlarından akan irin kendilerine içecek olarak sunulmakta, onlar istemeseler de mecbur kaldıkları için iğrenerek içmekte, fakat acı ve iğrenç kokusundan ötürü boğazlarına düğümlemekte olacağını aktarmaktadır.¹⁰³

⁹⁰ Mâverdi, *Tefsîru 'l-Mâverdi*, c. 6: s. 259, 260.

⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, c. 5: s. 310.

⁹² Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, c. 12: s. 77, 78.

⁹³ Mâverdi, *Tefsîru 'l-Mâverdi*, c. 5: s. 51.

⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhimü 'l-Kur'ân*, c. 5: s. 23.

⁹⁵ 47/Muhammed/15.

⁹⁶ 14/İbrâhîm/16-17.

⁹⁷ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, c. 13: s. 195.

⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, c. 3: s. 597.

⁹⁹ 78/Nebe/25, 26.

¹⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, c. 26: s.192, 193; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, c. 4: s. 353.

¹⁰¹ 78/Nebe, 25, 26, 27.

¹⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 6: s. 206.

¹⁰³ Seyyit Kutub, *Fî zilâli 'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Marife, 1971, c. 6: s. 147.

7. Kur'ân-ı Kerîm'de Geçen Diğer Azap Çeşitleri

7.1. Kavurucu Rüzgâr ve Duman

Kavuran rüzgâr ve duman dünyadaki doğa olayları nev'inden azap türleri arasına girer. (فَمَنْ اللَّهُ) (عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ) “Allah bize lütfetti de ve bizi iliklerimize işleyen o semûm'dan korudu.”¹⁰⁴

Fahrettin Râzî'ye göre “semûm kavramı” çok yakıcı ve şiddetli rüzgardır. “Semûm” bir yerden diğer bir yere hareket eden kokuşmuş bir havadır ve insan onu kokladığında ruhu ve kalbi bozularak öleceğini zanneder.¹⁰⁵ Elmalılı ise bu kavramın zehirli, çok sıcak sam yeli olduğunu ya da onun cehennem tabakalarının isimlerinden biri olduğunu ifade eder.¹⁰⁶

Vâkıa suresinde geçen; (فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ وَظِلٍّ مِّنْ يَحُمُومٍ) “Onlar semûm, hamîm ve yehmûm içerisinde...”¹⁰⁷ ayet-i celilesindeki “yehmûm” kavramı kara duman olarak yorumlanmıştır. Çok siyah ve çok sıcak manalarının dozajının yüksekliğinden dolayı kelime bu kalıpta kullanılmıştır. Bu üç kelimenin yan yana kullanması cehennemdeki azabın devamlılığını ifade eden icaz manalarından biridir. Çünkü kişi havanın esintisine yönelse başına “semûm” isabet eder, ondan kaçmak için köşeye çekilse “yehmûm” içinde kalır, bundan kurtulmaya çalışsa “hamîm”den kaçamaz. Ya da semûm onlara çarptığında bu rüzgar dolayısıyla susarlar ve içinde buldukları susuzluktan dolayı onlara “hamîm” ikram edilir ve onların bağırsakları paramparça olur, nihayet gölgelik yer ararlar, o zaman onlara “yehmûm” sunulur.¹⁰⁸

7.2. Demir topuzlar

(وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِّنْ حَدِيدٍ) “Onlar için bir de demir topuzlar vardır.”¹⁰⁹ Ayetteki demir topuz ifadesi kendisiyle dövülen, vurulan şey manasındadır.¹¹⁰ Kurtubî, cehennem görevlilerinin elinde demir topuzlar bulunduğu ve bu topuzlarla cehennem ehlini dövdüklerini belirtir.¹¹¹ Taberî de ateşten kıyafetler giydirilen¹¹² bu günahkârlar cehennemden kaçmaya teşebbüs ettiklerinde zebanilerin onların başına demir topuzlarla vurduklarını ifade etmiştir.¹¹³

Allah'ı ve Resul'ünü inkâr eden nankörlerin ahirette demir halkalara ve demir zincirlere vurulacağı,¹¹⁴ sütunlara bağlanacağı ve o şekilde cehenneme kapatılacağı ayetlerde haber verilmektedir.

(الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَمَا أُرْسِلْنَا بِهِ رَسُولًا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ) “O kimseler gönderdiğimiz kitabı ve elçilerimizi yalanlayanlardır. Onlar elbette bilecekler. O zaman onların boyunlarında demir halkalar ve demir zincirler olduğu halde kaynar suda sürüklenecekler ve nihayet ateşte yakılacaklardır.”¹¹⁵

¹⁰⁴ 52/Tûr/27.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 29: s. 146, 147.

¹⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 8: s. 13.

¹⁰⁷ 56/Vâkıa/42, 43.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 29: s. 147.

¹⁰⁹ 22/Hacc/21.

¹¹⁰ İsfhânî, *Müfredât*, s. 684.

¹¹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Ku'rân*, c. 12: s.18.

¹¹² 22/Hacc/19.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10: s. 247.

¹¹⁴ 14/İbrâhîm/49, 40/Gâfir/71,72, 69/Hakka/30,34, 104/Hümeze/8,9.

¹¹⁵ 40/Gafir/70-72

İbn Kesîr cehennem sahnelerini pedagojik açıdan inceleyerek etkileyici bir anlatım ile aktarmakta ve birçok ayeti bir araya getirip cehennem aşamalarını gözlerde şu şekilde canlandırmaktadır: “Bir uçları zebanilerin ellerinde olan demir halkalar ve zincirler ile (yüzüstü) sürünmektedirler. Onlar önce hamîme sonra cahîme girerler. “...Onlar cehennemde ateşi ve kaynar su arasında dolaşıp dururlar.”¹¹⁶ Yiyecekleri zakkum ve içecekleri hamîmdir. Bütün bunlardan sonra tekrar cehenneme dönerler.¹¹⁷ İnsanın ta içerisine işleyen sıcaklık ve kaynar su içinde, karanlık ve simsiyah bir dumanın gölgesinde bulunurlar.¹¹⁸ Sonra o günahkarların başlarının üzerine kaynar su dökün. Haydi tat bakalım! Hani sen çok güçlüydün, halk arasında pek şerefliydin. İşte bu sizin şüphelenip durduğunuz şeyin ta kendisidir.¹¹⁹ Bu sözler onlara bir azarlama, küçümseme ve alay etme maksadıyla söylenmektedir.”¹²⁰

7.3. Ahirette Allah’tan Mahrum Kalma Cezası

Azap çeşitlerinden bir diğeri de manevi ve psikolojik boyutudur. Esasen en büyük azap insanın yaratıcısından mahrum kalmasıdır. Ayet-i Kerime’de (كَأَلَّا بَلَّ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُو الْجَحِيمِ) “Hayır kesinlikle hayır! Doğrusu onların kazandım zannettikleri şeyler kalplerini paslandırmıştır. Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rabb’lerini görmekten mahrum olacaklardır. Sonra onlar şüphesiz cehenneme gideceklerdir”¹²¹ buyrulur.

Ru’yetullah (Allah’ın ahirette görülmesi) ister Allah’ın rahmetinden men edilmek¹²² olsun,¹²³ ister bizzat Allah’ı görmekten mahrumiyet¹²⁴ olsun,¹²⁵ kafirler Allah’ı göremeyeceklerdir. Allah’ın kafirlere cemalini göstermemesi, kafirlerden yüz çevirmesi ve onlara karşı hoşnutsuzluğu ruhları saran büyük bir pişmanlık ateşidir.

Allah’ın vadinin gerçekleştiğini idrak ettikten sonra geçici olan dünya hayatına sonsuz olan ahiret hayatını feda etmiş olmak, nedamet ateşiyle kişinin yanmasına sebep olacak bir diğer manevî azap çeşitlerinden birisidir.

(مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا) “... Varacakları yer cehennemdir. Cehennemde ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi arttırırız”¹²⁶ ayeti bitmeyen bir azaba işaret etmektedir. Cehennem azabının sürekli olup sonsuz olması, süreklilik psikolojik olarak çok yıpratıcı ve maddi manevi anlamda ümitleri bitiren bir diğer unsurdur.

8. Sonuç ve Öneriler

Elli biri mekkî, yirmi altısı medenî olmak üzere Kur’ân-ı Kerîm’de toplam yetmiş yedi yerde cehennem kelimesi geçmektedir. Bu kavram Allah’ın muhatâblarına sorumluluklarını yerine getirmemeleri sonucu olarak karşılaşılabilecekleri ilahi cezayı bildirmek için kullanılmaktadır. Cehim, haviye, hutame, leza, seir, sekar, sılıyy gibi kavramlar cehennemde isimleri olarak nitelendirildiği gibi

¹¹⁶ 55/Rahmân/44.

¹¹⁷ 37/Sâffât/68.

¹¹⁸ 56/Vâkıa/42-44.

¹¹⁹ 93/Duhân/48, 49.

¹²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 5: s. 415.

¹²¹ 83/Mutaffifîn/14-16.

¹²² Mutezilenin görüşüdür.

¹²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3: s.173.

¹²⁴ Ehl-i Sünnetin görüşüdür.

¹²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. 31: s. 87.

¹²⁶ 17/İsrâ/97.

cehennem yedi kapısının bulunduğu, ayette ifade edilmesinden dolayı bu isimlerin her birinin cehennem tabakalarından olduğunu söyleyen müfessirlerin de sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Cehennem görevlilerinin cehennem ehli ile diyalogu dile getirilmiş ve cehennem görevlilerinin keyfiyeti ve kemiyetinden bahsedilmiştir. İnsanların akıl edip ders çıkarmaları ve bile isteye hata yapmamaları için cehennem sahneleri dile getirilmiştir.

Cehennem azabı olarak kullanılan “*nâr*” yani ateş kavramının dışında cehennem yiyecek ve içeceklerinden olan kaynar su, irin, azap kuyusu, azap vadileri aşırı soğuk su, demir topuzlar, demir halkalar ve zincirler, kavurucu rüzgâr ve duman da cehennem diğer azap türlerini ihtiva etmektedir. Bu manada cehennem inkâr ve nankörlük eden, şirk koşan ve asi olan kulların esas yurdu konumundadır.

Cehennem kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği üzere insanları adeta ateşe atılmadan ateşe girme psikolojisi uyandıran uyarıcı ayetlerine karşı takınılması gereken tavır ve sonsuz alem olan ahiret hayatının dünyadaki kazanımlarımız neticesinde sonuçlanacağı ifade edilmiştir.

Bu alanda araştırma yapmak isteyenlere önerilerimize gelince insanlara sadece cehennem tek bir formunun olmadığı ve birçok kelime ile ifade edildiği üzere katmanlarının olduğunu ortaya koymalarını tavsiye ederiz. Ayrıca bu alanda çalışma yapmak isteyenlerin Arap dilinde belâgat ve fesahat bilgisine haiz olmaları Kur’ân’da ifade edilen lafızları anlamada avantaj sağlayacaktır. Müfessirlerin bu kavram üzerine yaptığı çalışmaları incelemek Kur’ân ayetlerini ve bu konudaki hadisleri anlamada yardımcı olacaktır.

9. Kaynakça

- Âlûsî Şehâbeddin Mahmûd, *Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Meşânî*, Beyrût, 1985.
- Beyzâvî Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Şeyhzâde, *Hâşiye* içinde), İstanbul 1282.
- Bursevî İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, İstanbul, 1330, I-X.
- Cevherî Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, “*Chm*”, *es-Sihâh Tâcü'l-luğa*, Beyrût, 1979.
- Bâkıllanî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *İ'câzu'l- Kur'ân*, Kahire, 1954.
- Harman Mürüvvet, “*Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Yer Alan Cennet ve Cehennem Tasvirleri*” 2014.
- Harman Ömer Faruk, “*Cehennem*” (*Dinler Tarihi*), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara, 1993.
- İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, Beyrût, 1983, I-IV.
- İbn Manzûr Alî b. Ahmed Ensârî, “*Chm*”, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru İhyai't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, ts.
- İsfehânî Râgîb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, Dımaşk-Beyrut 1412/1992.
- Kurtubî Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. *Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî*), Beyrut, 1427/2006, I-XXIV.
- Mâverdi Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Tefsîru'l-Mâverdi*, İstanbul, 2022.
- Mevdûdî Ebu'l A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'ân*, Lahor, 1972.
- Nesefî Ebü'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl*, Beyrût, 2001.

Râgıp el-İsfehânî, “*Chm*”, *Müfredâtü elfâzi'l- Kur'ân*, Dimaşk, 2011, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Râzî Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Kahire 1938, II.

Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1971.

Süyûtî Celâleddin, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrût, 1998.

Taberî İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 922.

Topaloğlu Bekir, " *Cehennem*" Tdv İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.

Yazır Hamdi Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 1938.

Zebidî Muhammed Murtazâ, “*Chm*”, *Tâcu'l- 'Arûs*, Beyrût, h.1306.

Zemaşerî Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Keşşâf*, Kahire, 1980.